

در جستجوی شهر اسلامی پایدار

حسین رحیمی*

طبیعی، هویت، پیشروگرایی، جهت‌گیریهای فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، هنری، علمی، آموزشی، بهداشتی، محیطی، روحیه تعاون و همکاری، گسترش روح عدالت اجتماعی و امنیت بایستی در جای جای شهر اسلامی پایدار هویدا باشد. در واقع، حریت، عدالت و قانون بایستی در این شهر توجه همگان را به خود جلب نماید؛ اما، متأسفانه، مشاهده چهره کریه فقر، آلودگی، بی‌خانمانی، اعتیاد، بیکاری، ناامیدی، ضعیف‌کشی، هرج و مرج و قانون‌گریزی، ناامنی، تضاد طبقاتی شدید و دهها مشکل دیگر در بسیاری از شهرهای کشورهای تحت قلمرو دین اسلام سؤال برانگیز است. این در حالی است که اسلام کاملترین دین جهانی و قرآن‌الگویی کامل برای توسعه پایدار تمامی نسلها و تمامی مکانهاست.

در این مقاله، ویژگیها و مشخصات یک شهر اسلامی پایدار کاوش شده است. مقاله از نوع توصیفی - تحلیلی با بینشی آرمانگرایانه‌آنگونه که در جای جای تعلیم اسلامی می‌توان سراغ گرفت، نگاشته شده است. امید آنکه با عمل به دستورات جامع دین اسلام، شاهد شهرهای اسلامی پایدار در تمامی کشورهای تحت‌سیطره این دین باشیم.

چکیده: بازتاب هر دینی را می‌توان، آشکارا، در ساختهای فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فضاها و جغرافیایی تحت قلمرو آن دین مشاهده کرد. یکی از ادیانی که برای انسان ارزش بسیار زیاد قائل است، او را جانشین خداوند بر روی زمین می‌داند و مقام و منزلت وی را بالاتر از فرشتگان توصیف می‌کند، دین اسلام است. اندیشه‌ها و تعالیم عمیق دین اسلام، در قرآن، به عنوان «ميثاق امت اسلامی» تجلی یافته است. خداوند در جای جای قرآن، همواره انسان را متوجه پدیده‌های طبیعی نموده و وحدت طبیعت را نتیجه مستقیم وحدت عالم می‌داند.

هدف اصلی دین اسلام، در وهله نخست، شناخت عمیق انسان از خود و سپس، نزدیک کردن هرچه بیشتر انسانها به همدیگر و خداوند است. بر این مبنا، قرآن برای مردمی که این مشعل آسمانی را راهنمای خویش قرار دهند راهنمایی آگاه و با احتیاط است.

یکی از فضاها و جغرافیایی که از دیرباز، انعکاس‌دهنده ایدئولوژی نظام‌های حاکم بوده، پدیده شهر است. بر این اساس، شهر اسلامی پایدار بایستی بازتاب اندیشه‌های متعالی دین مبین اسلام در تمامی جوانب باشد. به بیانی، ویژگی‌هایی چون انسان‌گرایی، اندیشه‌گرایی، حفظ موارث فرهنگی و

* عضو هیئت علمی دانشگاه پیام‌نور، مرکز تربیت حیدریه.

جستجوی ویژگیها و مشخصات یک شهر اسلامی پایدار است. شهری که بتواند این دین الهی را، آنگونه که هست، به جهانیان معرفی کند. ویژگیها و مشخصاتی که ریشه در دستورات صریح قرآن داشته و به شرط عملی شدن می‌تواند دین اسلام و مسلمانان را در جایگاه واقعی خود نشانده و راهنمای خوبی برای تمامی مردمی باشد که دچار صدها مشکل و بدبختی‌اند.

بیان مسئله

در ساخت مرفولوژیک سکونتگاههای شهری و روستایی کشورهای مختلف، عامل دین، فرهنگ و ایدئولوژی نظامهای حاکم نقش مهمی را به عهده می‌گیرند. بر این مبنا، در کشورهایی که ادیان و ایدئولوژیهای متفاوت دارند، و می‌توان ساختهای مرفولوژیکی مختلفی را مشاهده کرد؛ چنانکه فضاهای جغرافیایی کشورهای غربی، سوسیالیستی و اسلامی با همدیگر متفاوت می‌نماید.

در کشورهای اسلامی، ساخت فضاهای جغرافیایی بایستی تحت تأثیر ایدئولوژی اسلامی به صورت قوانین متخذ از قرآن، سنت، فقه، اجتهاد و اجماع صورت گیرد تا شهری پایدار ایجاد شود؛ شهری که ویژگیهای منحصر به فرد داشته باشد و الگوی کاملی از توسعه را برای جهانیان عرضه بدارد. حال سؤال این است که ویژگیها و مشخصات یک شهر اسلامی پایدار کدام‌اند؟ چگونه می‌توان شهری اسلامی و پایدار داشت؟

شهر پایدار، ملاکها، معیارها و مشخصات

از شهر پایدار^۱ تعاریف متعددی به عمل آمده است: گراهام هاگنون از شهرهای پایدار تحت عنوان شهرهای

شهرهایی که مورد فخر و مباهات امت اسلامی باشد و به تعبیر قرآن مجید (بقره/۱۴۳) و ما همچنان شما مسلمین را به آیین اسلام هدایت کرده و نیز بیاراستیم به اخلاق معتدل و سیرت نیکو تا گواه مردم باشید تا نیکی و درستی را سایر ملل عالم از شما بیاموزند.

کلیدواژه: اسلام، آرمانشهر، شهر اسلامی پایدار.

مقدمه

در راه شناخت ویژگیها و مشخصات شهر اسلامی پایدار، ابتدا لازم است با ایدئولوژی اسلامی آشنا شویم. اسلام، یک دین کامل الهی، همواره فرهنگ را به ایمان و انگیزه تبدیل می‌کند که این به معنای اوج کارایی، شکوفایی و قدرت اثرگذاری فرهنگ به عنوان بازتاب اندیشه‌ها و اسرار روح مسلمانان است. فرهنگ اصیل اسلامی، از جهان‌بینی، هستی‌شناسی، جامع‌نگری و انسان‌شناسی خاص انسان اسلامی نشأت گرفته که ریشه در قرآن دارد. دین اسلام، همواره، برای حریم خانواده و ارزشهای مترتب بر آن اهمیت زیادی قائل بوده و انسانها را، یکسره، به تفکر فرا می‌خواند. در دین اسلام برادری و برابری، تحرک عمودی و افقی تمامی انسانها در هر بخش از زندگی، بایستی تحرک و پویایی، همیاری و در یک کلام، توسعه پایدار و متوازن در تمامی نواحی تحت قلمرو آن دین ایجاد نماید. بر این مبنا، لازم است تمامی دستورات و قوانین اصیل اسلامی در امر برنامه‌ریزی و طراحی شهرهای کشورهای اسلامی به کار گرفته شود تا شهرهایی پایدار به وجود آید. چنین می‌نماید که تاکنون، در بیشتر کشورهای اسلامی، به تعالیم و دستورات واقعی دین اسلام در امر ساخت فضاهای جغرافیایی، از جمله شهرها، توجه نشده و در نتیجه، برداشت سطحی‌نگر و عوامانه از دستورات این دین الهی سبب شده که امروزه، شاهد ناپایداری در توسعه شهرهای کشورهای اسلامی باشیم. هدف این مقاله،

1. sustainable city

- تکنولوژی استفاده از انرژی تجدیدشونده؛
- ساخت ساختمانهای مقاوم و بادوام؛
- مجاورت محل کار و مسکن؛
- ایجاد یک سیستم حمل و نقل مناسب؛
- کاهش اتلاف وقت و استفاده مؤثر از زمان؛
- ایجاد یک سیستم ارگانیک برای تبدیل ضایعات به کود؛
- یک متابولیسم مناسب شهری؛
- ایجاد ذخیره‌ای از اقلام اصلی از محل منابع محلی (Wekerle & Whitzman:25).

در مجموع، یک شهر پایدار شهری است که بتواند پاسخگوی نیازهای بیولوژیکی- فیزیولوژیکی، نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی انسان شهرنشین بوده، آرامش روحی و روانی همراه با تأمین خواسته‌های مادی و معنوی برای تمامی شهروندان ایجاد نماید. در چنین شهری اصول زیر رعایت می‌شود:

الف) جهت‌گیریهای انسانی - فرهنگی

یکی از مهمترین جهت‌گیریهای شهر اسلامی پایدار، توجه به انسان، فرهنگ و هویت انسانی است. در این جنبه توجه به موارد ذیل ضروری است:

اصل انسان‌گرایی و حرمت نهادن به انسان

بنابر اعتقاد مسلمانان که نشأت گرفته از دستورات دین اسلام است، انسان شأن و مقام والایی دارد؛ بنابراین، تجاوز به حریم خصوصی و خانوادگی افراد ممنوع و مضموم است. در این دیدگاه، نیازهای مشترک انسانی، پایه و اساس یک شهر اسلامی پایدار است. یک شهر اسلامی پایدار شهری است که در درجه اول، نیازهای اساسی انسان را تأمین کند، به نحوی که انسان از سکونت در آن شهر احساس رضایت داشته باشد. در واقع، سالم یا ناسالم بودن یک شهر با ارزیابی نحوه دسترسی ساکنان آن شهر

خود اتکا یاد کرده، می‌گوید: شهرهای خود اتکاء، فضاهایی هستند که فعالیتهای اقتصادی‌شان در ارتباط با محیط درونی‌شان بوده، جریان تحولات، ناحیه‌گرایی محیطی و استقلال اقتصادی از خصایص آنهاست (Graham Haughton, 1997: 190).

بنابر نظر موهان مونا سینگ تنها در گرو ارتباط متقابل سه عامل محیطی، اقتصادی و اجتماعی است که می‌توان یک شهر پایدار و انسانی داشت؛ شهری که در آن تمامی شهروندان احساس رضایت داشته باشند (Mohan Muna singhe, 1993:2).

نمودار ارتباط تنگاتنگ عوامل مؤثر در توسعه پایدار شهری

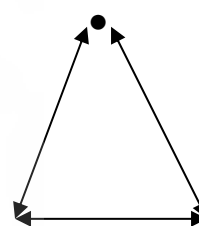
(از مونا سینگ)

اهداف اقتصادی

- کیفیت زندگی
- توزیع درآمد
- اشتغال
- همیاری و تعاون

اهداف محیطی

- حفظ منابع طبیعی
- ارزیابی محیطی
- ارزش زندگی
- درونی کردن توسعه

اهداف اجتماعی محور فقر / برابری

- مشارکت جمعی (کثرت‌گرایی)
- همفکری
- جمع‌گرایی

بنابر نظر مک‌لارن از ملاکهای شهر پایدار است که در آزمایشهای پایداری پیش‌آهنگ باشد و انعکاسی از رفع نیازهای اساسی، از جمله مسئله تأمین سلامتی، مسائل اقتصادی، اجتماعی و محیطی در آن مشاهده شود و برای نسلهای آتی نیز حفاظت شود (Virgainia W. Macloren, 1990: 185).

از نظر هربرت گیارت^۲ معیارهای یک شهر پایدار عبارت‌اند از:

- منبع درآمد - هزینه؛
- حفظ انرژی و کارایی مؤثر آن؛

2. Herbert Girardet

اعتبار ویژه قائل است و از محرومین دفاع می‌کند، متأسفانه، در عمل، در بیشتر کشورهای اسلامی شاهد انواع حرمت‌شکنیها، ضعیف‌کشیها و توهین به انسانها هستیم.

توجه به اصل اندیشه‌گرایی و اندیشمندان در شهرهای اسلامی پایدار

اسلام دین تعقل و اندیشه است و آن را در جای جای قرآن می‌توان سراغ گرفت؛ چنان‌که در سوره بقره، آیه ۷۵ می‌خوانیم: ... چرا راه عقل و اندیشه نمی‌پویید. همچنین در آیه ۲۲۶ آمده است: ... خداوند آیات خود را بر شما روشن بیان کند، باشد که در مآل کارها و حقیقت احوال فکر کنید.

اندیشمند واقعی کسی است که از جریانات سیاسی، هنری، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ادبی جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، شناخت کافی داشته باشد. بر این مبنا، در یک شهر اسلامی پایدار لازم است بر نقش اندیشمندان تأکید شود؛ امری که متأسفانه در بیشتر شهرهای جهان امروز، به ویژه ملل مسلمان، فراموش شده است. بی‌خردان بر کرسی نشسته، قرب و منزلت یافته‌اند و باخردان و صاحبان فکر و اندیشه منزوی شده و بسیاری تن به هجرت داده‌اند. در قرن حاضر، چه قرن جنگ باشد و چه صلح، اندیشمندان نقش مهمی خواهند داشت؛ بنابراین، لازم است تمامی ادیان در حوزه‌های تحت قلمرو خود به علم و عالم بها دهند و از تفکرات آنها در ساخت جوامع خود بهره ببرند؛ زیرا شهرهای اسلامی پایدار بایستی تجسم اندیشه و تفکر اصیل انسانی - اسلامی باشد. چنان‌که، به عقیده فارابی در یک شهر آرمانی و انسانی، هیچ چیز نبایستی در حال سکون باشد. نه انسانها و نه اندیشه‌ها و نه اجسام.

هدف سعادت و دستیابی به روشنایی است که آن نیز غیرممکن است مگر با تأمل و تفکر بسیار زیاد (فلامکی، ۱۳۶۷: ۱۷۰-۱۷۱). بدون شک، جامعه‌ای که از

به نیازهای انسانی و در مجموع، احساس رضایت و آرامش از زندگی در آن شهر مشخص می‌شود. در ارزیابی شهرها، دامنه مفهوم انسان‌گرایی تا تأمین نیازهای گروههای ویژه مانند جوانان، سالمندان، بیماران، معلولین، بیکاران و اقلیتهای قومی پیش رفته و هر کس ارزش و اعتبار والایی دارد. در یک شهر اسلامی پایدار، چهره کریمه فقر دیده نمی‌شود، کودکان و سالخوردهگان چهره غمگین و افسرده ندارند و جوانان، که آینده‌سازان جامعه‌اند، در کوچه و خیابان بی‌برنامه و ناامیدانه رها نمی‌شوند؛ زیرا شهری که دچار فقر، نابرابری، آلودگی، ناهنجاریهای شدید اجتماعی، بزهکاری و آسیبهای دیگر اجتماعی و روانی باشد برای انسان جایگاهی قائل نیست؛ در چنین شهری خداگرایی فقط در مرحله شعار خواهد بود. بنابر نظر میسرا مادامی که در فرایند توسعه، انسان گم باشد یا نقش او کمرنگ انگاشته شود، توسعه و توسعه پایدار ره به جایی نخواهد برد. ... لازم است تمامی برنامه‌های توسعه بر مدار انسان بچرخد و انسان‌گرایی را سرلوحه کار خود قرار دهد (Misra, 1981:32).

از دیگر اصولی که لازم است در یک شهر اسلامی پایدار به آن توجه شود، اصل احترام به دیگران و حفظ اموال شهروندان، توجه به محرومین، معلولین و سالخوردهگان است؛ زیرا اسلام همواره مدافع محرومین است و شاید هیچ ایدئولوژی‌ای در جهان، حداقل در عرصه شعار، مانند اسلام از محرومین دفاع نکرده است؛ چنان‌که در قرآن کریم (بقره/۱۷۶) آمده است: نیکوکاری بدان نیست که روی به جانب مشرق یا مغرب کنید، چه این چیز بی‌اثری است. لیکن نیکوکار کسی است که به خدای عالم و روز قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیغمبران ایمان آرد و دارایی خود را در راه دوستی خدا به خویشاوندان و یتیمان و فقیران و رهگذران و در راه ماندگان و هم خود در راه آزاد کردن بندگان صرف کند.

در حالی که اسلام، همواره، برای انسان ارزش و

خوب انسانی دیگر را تقویت کرده و شهری با روحیه و با نشاط فرهنگی خلق نماید. جهت‌گیری صحیح فرهنگی و هنری در یک شهر می‌تواند منجر به شکوفایی استعدادها شده، ارزشهای مذهبی اصیل، آداب و رسوم پسندیده و سنتهای خوب دیگر را تقویت کند.

پیشروگرایی و جهت‌گیری صحیح بین‌المللی شهر اسلامی
شهر اسلامی پایدار بایستی، همواره، در جذب عقاید جدید و خوب پیشگام باشد و آن را با شرایط محیطی، ملی و اجتماعی تطبیق دهد یا با ایجاد تغییراتی در آن، در نوآوری عقاید پیشتاز باشد. بدون شک، انزوا، واپس‌گرایی و تحجر براننده یک شهر با هویت اسلامی نیست. شهر اسلامی پایدار بایستی در جهت‌گیریهای بین‌المللی، به دور از هرگونه انجماد فکری و پیش‌داوری، از مبادلات فرهنگی، اقتصادی و رویدادهای بین‌المللی اطلاع‌یافته و با دیگر کشورها پیوند خورد. در این حیطه، نحوه برخورد با اقلیتهای قومی و توریستهای خارجی اهمیت بسیار دارد. شهر اسلامی پایدار بایستی در عرصه بین‌المللی پیشرو و خط‌دهنده باشد؛ آنگونه به نحوی که در جریان مبادلات جهانی، توجه همگان را جلب کند.

ب) جهت‌گیری فیزیکی شهر اسلامی

جهت‌گیری فیزیکی برای برنامه‌ریزی در این بعد شامل نظام منطقه‌بندی، کاربری زمین، خانه‌سازی، حمل و نقل و تسهیلات عمومی و عملکردهای مربوط به بازساخت شهر است. با اجرای سیاستهای صحیح اجتماعی - اقتصادی در باب طبقات کم درآمد شهری و مهاجران روستایی، می‌توان به تغییرات سالم فیزیکی در منطقه کم درآمدها و آلودک‌نشینها امیدوار بود. بنابراین، ضروری است برنامه‌ریزی فیزیکی به موازات برنامه‌ریزیهای اجتماعی - اقتصادی انجام گیرد تا شهر در تمامی جوامع به توسعه‌ای مطلوب

خرد و دانایی‌گريزان باشد و حیات خود را در جهل و جانفدایان احمق جستجو کند، برای ساکنین خود کابوسی وحشتناک فراهم کرده و دیری نخواهد پایید.

هویت و جهت‌گیری فرهنگی

بنابر نظر دبی فضای تحرک اجتماعی شهروندان در واقعیت روزمره و خیال، در حال و آینده، قبل از تحقق یافتن از طرف آنان اندیشیده می‌شود و پس از آنکه تحقق پذیرفت، بازگوکننده اندیشه و بیانگر فرهنگ آنان در چگونگی استفاده از فضای مکانی خواهد بود. این اندیشه‌ها و فرهنگها از نظام ارگانیک و از سلسله روابطی که در هرم روابط اجتماعی - مدنی مستولی بر شهر وجود دارد، تأثیر می‌پذیرد و دورپروازها و دوراندیشیهای ملحوظ در آنها به کمک نمادهایی متعلق به گذشته و به کمک تصاویری نهادی از آنچه در آینده به دست می‌آید، بیان می‌شود. برای عبور از محیط کالبدی یا فضای مکانی گذشته به فضای کالبدی آرمانی در شهر، به ناچار، باید از صافی کمیتها و کیفیتها در لحظه استقرار در نقاط مختلف هرم اجتماعی - مدنی گذر کرد (dube, 1990:184).

فرهنگ، بازتاب اندیشه‌ها و روح آدمیان، همواره هویت‌دهنده است. انسان بدون هویت نمی‌تواند به حیات مطلوب ادامه دهد؛ زیرا آدمیان بدون شخصیت و بدون هویت انسانی و فاقد آگاهی و احساس مطلوب از این هویت نمی‌توانند به حیات معنوی و حتی مادی خویش تعیین و تداوم بخشند. فرهنگ و موارث تاریخی یک ملت، رکن اصلی شخصیت و هویت انسانی هر یک از افراد و احاد آن ملت است؛ چنان‌که در ایران پس از اسلام، فرهنگ اسلامی نه فقط مذهب بلکه ملیت این کشور نیز بوده است. انسان بی‌هویت انسان یتیم و شهر بی‌هویت شهری هیچ و پوچ است. بایستی در ساخت شهرهای اسلامی به جهت‌گیری فرهنگی توجهی شایسته شود. برنامه‌های فرهنگی بایستی به گونه‌ای در شهرهای اسلامی به اجرا درآید که خون گرمی، عطوفت و مهربانی، تعاون و همیاری، تحرک، مدارا و فضایل

ارتباطات

امروزه بسیاری از شهرهای کشورهای اسلامی در زمینه حمل و نقل و ارتباطات با مشکلات بسیاری مواجه‌اند. اتلاف وقت و انرژی، خیابانهای شلوغ، راه‌بندانها، تصادفات، کاهش دسترسیها نمونه‌هایی از آن مشکلات‌اند. ارتباطات شامل استانداردها، راهها، خطوط آهن، خطوط هوایی و رسانه‌های گروهی، دسترسی سریع و آسان همراه با مصونیت، مراسلات پستی، ماهواره، اینترنت است که باید یک شهر اسلامی پایدار در آنها پیشگام باشد. برای رسیدن به حمل و نقلی پایدار، لازم است برنامه‌ریزی حمل و نقل شهری به صورت سیستمی مدنظر قرار گیرد؛ زیرا بنابر گفته بلسینگتون یک سیستم حمل و نقل مناسب در یک ناحیه شهری قادر است:

- افراد را در دسترسی به مغازهها، مدارس، محل کار و غیره در کمترین زمان یاری رساند؛
- تعادلی در قیمت و حمل کالا ایجاد نماید؛
- در کاهش تصادفات مؤثر واقع شود؛
- فشارهای محیطی را به حداقل رساند؛
- از برنامه‌ریزیهای معقول حمایت کند؛
- از منابع کمیاب، از جمله سوختهای تجدیدناپذیر فسیلی و اراضی، حفاظت نماید؛
- با کمترین هزینه بخش عمومی را فعال کند (Blessington, 1995:22).

در مجموع، یک شهر اسلامی پایدار در عرصه حمل و نقل و ارتباطات، شهری است که در آن افراد در حداقل زمان به مکان مورد نظرشان رسیده، ترافیک در کمترین حد، میزان آلودگی بسیار اندک و راهها و وسایل ارتباطی به شهر روح و شادابی و نشاط ببخشد.

تأمین مسکن، امکانات آموزشی و بهداشتی- درمانی مناسب مسکن یکی از نیازهای اساسی بشر است. در یک

برسد. در برنامه‌ریزی شهر اسلامی پایدار بایستی به مسکن طبقات متوسط و ضعیف جامعه توجهی شایسته مبذول داشت؛ امری که متأسفانه در بسیاری از شهرهای کشورهای اسلامی به فراموشی سپرده شده است. در امر برنامه‌ریزی شهر اسلامی پایدار، توجه به برنامه‌ریزی فیزیکی اولویت ویژه دارد. این مقوله خود شامل مواردی به شرح ذیل است:

جهت‌گیری محیطی و توجه به محیط زیست شهری

اسلام همواره به محیط زیست، عناصر و اجزاء تشکیل‌دهنده آن، از جمله آب، خاک، هوا و گیاه توجهی ویژه داشته است؛ چنان‌که قرآن، کتاب مسلمانان، همواره از محیط زیست نام برده و ارزش آن را برای مردمان یادآور شده است. قرآن، طبیعت را کتابی معرفی می‌کند که حقایق الهی در آن تجلی یافته است. دائماً انسان را متوجه پدیده‌های طبیعی کرده و آنها را آیات خداوند می‌خواند. چنان‌که کارولین مرچنت^۳، استاد فلسفه و تاریخ محیط زیست در دانشگاه برکلی امریکا، در باب عقاید مسلمانان نسبت به محیط زیست می‌گوید:

اسلام، نمونه درخشانی از آگاهیهای اکولوژیک به دست می‌دهد. در دیدگاه اسلامی، انسان جانشین خداوند در روی زمین است. قرآن مجید چنین تعلیم می‌دهد که کیهان، طبیعت و محیط، همگی آیاتی از آفریدگار جهان هستند. در روی زمین، هیچ دینی بر ضد تخریب محیط‌زیست و حیات جانداران، همچنین در برابر نابودی منابع و ثروت طبیعی اعطایی خداوند، چنین ندایی روشن در نداده است (شکوئی، ۱۳۸۲: ۶۴/۲-۶۵).

براساس دستورات اکید و صریح قرآن در امر جهت‌گیری محیطی در شهر اسلامی، ایجاد پارکها و فضاهای سبز، محله‌های گذران اوقات فراغت برای شهروندان، کنترل آلودگیهای محیطی، تأمین آب بهداشتی سالم، توجه به پارامترهای محیطی در امر برنامه‌ریزی شهری اهمیت زیادی دارند.

د) جهت‌گیری اجتماعی در راستای تحقق عدالت اجتماعی در شهر اسلامی

بنابر نظر جانستون هدف اساسی برنامه‌ریزی اجتماعی در شهر، تقویت روح اجتماعی است که در آن، پیوند استوار و پایداری میان تمام گروه‌ها و طبقات جامعه شهری برقرار گردد (Johnston, 1980: 125).

در مجموع، برنامه‌ریزی‌های اجتماعی در شهر برای تأمین رفاه اجتماعی، بر حمایت از تمامی خانواده‌ها، سالم‌سازی محیط‌زیست شهری، زمینه‌سازی برای مشارکت شهروندان و توسعه سیاسی، حمایت از طبقات ضعیف و فقیران شهری و ارتقای سطح زندگی آنها تأکید دارند. در شهر اسلامی پایدار بایستی برنامه‌ریزی اجتماعی به سوی قطع دور تسلسل فقر حرکت کند؛ زیرا تجربه نشان می‌دهد که در جامعه شهری کشورهای اسلامی بیشتر فقیران و طبقات کم درآمد گرفتار دور تسلسل فقر در چندین نسل اند. چنان‌که، بنابر نظر شیخی (۱۳۸۰: ص ۲۳۳-۲۳۴) دو موضوع فقر و سازمان اجتماعی، ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. هر جا که سازمان اجتماعی تضعیف می‌گردد، فقر به طور اجتناب‌ناپذیری ظاهر می‌شود. از این رو، تا جایی که به جامعه شهری مربوط می‌شود، سازمان اجتماعی نقش عمده‌ای در مطلوبیت شهری، نظم شهری و تداوم روندها در حد متعارف آن دارد. فرزندان و اطفال پرورش یافته در فرهنگ فقر، رفتارهای خاص را فرا می‌گیرند. این قبیل شیوه‌های رفتاری در آنها درونی می‌شود، به نحوی که دیگر نمی‌توانند از آن فقر‌رهایی یابند. جلوه‌ها و انعکاس چنین فرهنگی، محرومیت‌های مادی، عدم امنیت در قالب کسب درآمد، بی‌ثباتی مسکن و ... اعلام گردیده است.

یکی از ملزومات شهر اسلامی پایدار، وجود عدالت اجتماعی در تمامی زوایای شهر است. عدالت

شهر اسلامی بایستی تمامی خانواده‌ها، به شایستگی، مسکنی فراخور شأن خویش داشته باشند. استانداردهای ساختمان‌سازی، تراکم نفر در اتاق و سرانه‌های دیگر بایستی رعایت گردد. در این زمینه لازم است عرضه و تقاضای زمین، برای جلوگیری از افزایش بی‌رویه قیمت کنترل شود. با بورس بازی و معاملات قمار روی زمین با راههایی چون استراتژی سیاست زمین^۴ و ایجاد بانک زمین می‌توان مقابله کرد. شهر اسلامی، همچنین، در زمینه امکانات آموزشی، بهداشتی و درمانی بایستی سرآمد باشد. تأمین امکانات برای آموزش در تمامی مقاطع، خصوصاً آموزش عالی و تأمین نیروی متخصص، گسترش مراکز آموزش عالی، توجه به معلولین و کودکان استثنایی، دسترسی به امکانات و خدمات بهداشتی- درمانی مناسب برای تمامی شهروندان و توزیع بهینه این خدمات در تمامی نواحی شهر، با کمترین قیمت از ضروریات است.

ج) جهت‌گیری اقتصادی شهر اسلامی پایدار

در جهت‌گیری اقتصادی، میزان توان اقتصادی شهر در فراهم نمودن نیازهای اقتصادی شهروندان ارزیابی شده و آینده اقتصادی شهر در بلندمدت پیش‌بینی می‌شود. هدف اصلی برنامه‌ریزی اقتصادی در شهر، افزایش درآمد و در نتیجه، سطح زندگی شهروندان و رسیدن به رفاه بیشتر است. همچنین، باید که اشتغال‌زایی رشد داده شود؛ تعداد و نوع مهارت‌ها، متناسب با رشد نیروی کار در شهر گسترش یابد. در راه رسیدن به شهر اسلامی پایدار، مسئله اشتغال یک امر مهم است. بنابراین، لازم است برنامه‌ریزی‌های اقتصادی در شهر اسلامی، قبل از هر چیز، دستیابی آسان به شغل و درآمد معقول را برای تمامی شهروندان امکان‌پذیر سازد.

عدم اجرای دقیق دستورات اسلامی و یا استفاده ابزاری از آن را دارد. چهره کریه فقر، بی‌عدالتی، آلودگی، بی‌خانمانی، آموزش و بهداشت نامناسب، ترافیک و دهها مشکل دیگر در بسیاری از شهرهای کشورهای اسلامی، براننده این دین الهی نیست و در عرصه جهانی، چهره اسلام را مخدوش کرده است. لذا، برای رسیدن به شهری پایدار و اسلامی، لازم است کشورهای اسلامی در ساخت مرفولوژیک شهرهای خود، تجدیدنظر کرده، مسائلی چون انسان‌گرایی، اندیشه‌گرایی، پیشروگرایی، معنویت و اخلاق، جهت‌گیریهای فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، فیزیکی و محیطی را در راستای انسان‌شناسی و سرانجام، خداگرایی و آخرت‌گرایی مدنظر قرار دهند؛ زیرا مهمترین و اصلی‌ترین وظیفه شهر اسلامی پایدار، همانا، تجسم روح خدایی در کالبد شهر و متمایل کردن انسانها به سمت خداوند سبحان است. شهر اسلامی پایدار، شهری است که انسانهای پاک و بی‌رنگ و ریا داشته باشد.

منابع

- شکوئی، حسین (۱۳۸۲)، «اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا»، فلسفه‌های محیطی و مکتبهای جغرافیایی، ج ۲، چاپ اول، انتشارات گیتاشناسی؛ — (۱۳۷۳)، «دیدگاههای نو در جغرافیای شهری»، فلسفه‌های محیطی و مکتبهای جغرافیایی، ج ۲، چاپ اول، انتشارات سمت؛ شیخی، محمدتقی (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی شهری، چاپ اول، انتشارات شرکت سهامی انتشار؛ فلامکی، محمدمنصور (۱۳۶۷)، فارابی و سیر شهروندی در ایران، چاپ اول، انتشارات نقره؛

Blessington, A. K (1995), Urban Transport Odhamaspress, New York;

Dube, S.e(1990), "Culture Essential role Development", Working in Progress, Vol. 13, No. 2;

Gerda Wekerle and Carolyn, Whitzman (1998), Safe Cities, Guidelines Planning, Design and Management, New York;

در امور اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، قضایی ضروری است. ایجاد زمینه‌های پرورش استعدادها برای تمامی شهروندان، تدوین قوانین رفع تبعیض، یکسانی تمامی شهروندان در برابر قانون، سد کردن راههای اعمال قدرت از طریق ثروت، نیروی بدنی، تبلیغات و تحریک مردم، حرکت در جهت نزدیک کردن سطح درآمدها، تأمین و گسترش انواع بیمه، بهداشت و درمان، آموزش و پرورش و ورزش از جمله جنبه‌های عدالت اجتماعی در شهر است که بایستی مدنظر برنامه‌ریزان قرار گیرد. روند برنامه‌ریزی شهری، با توجه به معیارهای یک شهر سالم، لازم است از عقاید روشنفکران، هنرمندان، علمای مذهبی و گروههای سالم‌سازی محیط زیست تأثیر پذیرد (Warrier & Mecapine: 263).

نتیجه

امروزه در دهکده جهانی، ادیان مختلف با ساختهای متفاوت خود، رقابتی همه‌جانبه را برای تحمیل خود بر دیگران شروع کرده‌اند. در این میان، برنده واقعی آن ایدئولوژی خواهد بود که به صورت جامع، تمامی استعدادهای انسانی را در راه رسیدن به سرچشمه فیاض الهی به فعلیت درآورد. یکی از پدیده‌های فکری، فرهنگی، هنری و ادبی انسانها، پدیده شهر و شهرنشینی است که ماهیت ایدئولوژی نظام حاکم، تا حدود زیادی، به توسط آن به نمایش گذاشته می‌شود. یکی از ادیانی که از مدتها پیش در میان اندیشمندانش ایده مدینه فاضله، شهر خدا، شهر آفتاب و آرمان شهر وجود داشته، ولی متأسفانه تاکنون فقط در مرحله شعار باقی مانده، دین اسلام است. گرچه دین اسلام قلمرو گسترده‌ای دارد، مشاهده معضلات و گرفتاریهای متعدد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و سیاسی در شهرهای کشورهای تحت حاکمیت این دین الهی حکایت از

and Development Planning, Human needs and Regional Development, edited by H.Nagamine, Asia;

Munasinghe, Mohan (1993), *Environmental Economics and Sustainable Development*, The World Bank, Washington D.C;

Warrier G. K. and Mecapine, *Evaluating a city-towns Potential for future.* ■

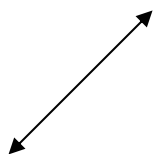
Haughton, G. (1997), "Developing Sustainable Urban Development Models", *Journal of Cities*, Vol. 14, No 4;

Johnston, R.J. (1980), *City and Society*, Pengvin Books, USA;

Macloren, Virginia W. (1996), "Urban Sustainability Reportiy", *Journal of the American Planning Association*, Vol. 62, No. 2;

Misra, R. P. and E. B. (1981), *Prantila; Basic Needs*

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی